

VARGA KATALIN

„...az ember otthonabbul érzi magát idekinn, ha Csészabóval válthat jelet”¹

Szabó Zoltán hat levele Cs. Szabó Lászlónak (1950–1951) – II. rész

4.

1950. augusztus 22.

Laci lelkem,

most én késtem egy csöppet. Épp a leveled érkezése előtti napokban vettem le a polcra a *Doveri átkelést*,² elolvastam nagy gyönyörködéssel az angliai fejezetet. Különösen mulattam szállodai megjegyzéseden: „nőkkel szoktam hálni”. Borzasztó. Ez az előzmény levelednek azt a mondatát húzta alá, hogy téged Isten is ebbe az országba rendelt, ha már éppen távol Erdélytől. S nem azt, hogy csomagolsz Amerikába. Ez okból összeszedtem minden erőmet, bevettem egy hányinger elleni szert, és felhívtam Tarján³ volt pesti színművész urat a Bush-házban. Ez egy ritka buta, de egyébként nem kellemetlen ember. A BBC Kelet-európai Osztályának helyettes vezetője lett, valószínűleg az említett okból. Következésképp együtt ettünk a Bush-ház vendéglőjében, aránylag elég jól, minék során előadtam neki, hogy Te Firenzében létezel, Bözsivel együtt. Fogalmam sincs, mi volna a véleményed arról, hogy én ilyen egyéni akcióba kezdek megkérdezéssel nélkül, de nékem az a lelkiösméreti véleményem, hogy Ti mindketten főnyeremény volnátok a BBC nevű intézménynek (félre: amely engem leginkább a Pesti Hírlapra emlékeztet), és elmondtam rólad minden jót. Vagyis, hogy politikailag teljesen érdektelen egyén vagy. A népi demokráciával még véletlenül se működöttél együtt. Képviselő nem voltál hál’ istennek! A rádiót ama március tizenkilencedikén⁴ Bözsivel együtt sértődötten, de

¹ A cím az 1950. május 6-án kelt, 1. számú levélből származik. A levelek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában találhatóak a Cs. Szabó László-hagyatékban.

² Cs. SZABÓ László, *Doveri átkelés. Nyugateurópai helyzetkép*, Bp., Cserépfalvi, 1937.

³ Tarján György (Bp., 1910. május 11. – London, 1973. december 24.) színi tanulmányait 1933-ban fejezte be Magyarországon, a harmincas évek végétől élt Angliában. A második világháború alatt a londoni magyar egyesület vezetőinek egyike volt. 1943 és 1945 között a londoni Pódium Színház rendezőjeként működött. 1946-tól a BBC Magyar Osztályának, 1949 és 1970 között a Közép-európai Osztálynak lett az egyik vezetője.

⁴ Cs. Szabó László – Németh László lemondása után – 1935 nyarától vezette a Magyar Rádió Irodalmi Osztályát. Ez idő alatt az elnök Kozma Miklóssal való kapcsolata fokozatosan formálódott barátsággá. Az akkor még Gecsóné, Bözsi 1930-tól volt a Rádió alkalmazottja. „1944. március 19. volt. Volksbund katonák szállták meg kora reggel a Magyar Távírtai Iroda s a Rádió Sándor utcai székházát, bemenet már ők igazoltattak a kapun kívül. Életemben nem esett könnyebben életbe vágó döntés, habozás nélkül fölmentem a vezérigazgatóhoz, s bejelentettem, hogy gondoskodjék azonnali utódról, mert én

emelt fővel ti ketten hagyátok ott. Egyébként raktárkezelője voltál olyan javaknak ott, mint Shelley, meg Keats, meg Byron,⁵ meg stb. Egyébként a művelt magyar közönség, mint a nyugatosság legkiemelkedőbb és legfelkészültebb képviselőjét tart számon, annak ellenére, hogy a telefonba „hallo” vagy „nocsak” helyett azt mondja, hogy „El a kezekkel a Koreáról”[!], mint a Timesban olvasom. Elmondtam továbbá, hogy mélyen zengő és kitűnő mikrofonhangod van, hogy több nyelven írsz helyesírási hiba nélkül, és elhallgattam, hogy mindegyiken kizárólag azt írod, amit magad gondolsz. Közöltem vele, hogy Te ugyan Amerikába készülsz, de én azt gondolom, hogy úgy érzed, jobb volna neked Angliában, bár nem tudom, hogy a BBC-vel való együttműködés megfelel-e elképzeléseidnek. Fölteszem azonban, hogy e gondolatot számodra Oxford másfélórás és Stratford-on-Avon háromórás megközelítési lehetősége önértékénél vonzóbbá teszi. Szóval így fecsegetem roppant hosszan, keserű sör mellett. Többször ismétetem önmagamot, mert butább embereknel sohase tudja az ember, hogy mit fognak fel, mit nem? Végül a feketekávénál kijelentettem, hogy sürgősen tudnom kell, hogy mi a véleményük erről a dolgról, amíg át nem mégy Amerikába, aminek az a hátránya, hogy messzebb van Oxfordtól. Erre ő azt mondta, hogy teljes egészében átlátja a propozíció roppant előnyeit, Bözsit (akiről szintúgy elmondtam, hogy rádióhangját Magyarországon a Madisz süvölvényeit leszámítva mindenki előnyösen ismeri) ugyancsak fel tudnák használni – alkalomadtán –, mert sajnos hölgyek állandó szerződtetésére a szabályzat módot nem ad, de pillanatnyilag a dolgról egyáltalában nincs véleménye, azonban megígéri, hogy utánaéz a véleményének, és azt Lake Successbe utazása előtt, vagyis szeptember első felében legkésőbb velem közli. Ha elvileg lehet szó a dolgról, akkor kapcsolatot teremtenek veled Firenzében, technikai próbatétel⁶ végett, mert ez ugyancsak a szabályzatokhoz tartozik. Je te préviens: ha ez az egyén honfitársunk lesz, hazánkfiának majd nem lehet nevezni, és aligha viseled el. Ha a dolgról részedről nem lehet szó, akkor írd meg, hogy kajánul közöljem Tarjással. Ha nyitva akarod tartani ezt az ügyet, akkor várjunk. Előnyök: heti tíz font, cca húszszer líra, 5–6-ból megélsz, vízum, rezidencia akadály nélkül, roppant kevés elfoglaltság, úgy heti húsz óra, nem tudom pontosan, Bözsinek alkalmi, igen jólfizetett munka, s azonfelül mindaz a lehetőség, ami a magafajta talpraesettnek mindenütt megvan. Kánikula nincs. Ahogy én téged és ezt az országot nézem, Te itt hamarosan elérsz valami jobb helyre. Ha netalán-talántán felajánlanák a posztot, és amerikai terved nem jobb és raison majeure-ök (idegen rádió, fiad stb.) nem akadályoznak, tűnődj rajta. Én inkább arra

máris megyek, itt se vagyok, még fiókjaimat se ürítem ki.” (Cs. SZABÓ László, *Hűlő árnyékban*, Bp., Gondolat, 1991, 106. – A továbbiakban *Hűlő árnyékban*.)

⁵ A *Három költő* című, Cs. Szabó László szerkesztette, Byron, Shelley, Keats műveiből összeállított antológiára is utal.

⁶ A BBC Közép-európai Osztályának vezetője, „Gregory Macdonald Rómában puhaltat ki engem valamelyik hivatalos útján, költségükön utaztam le Firenzéből. Egyik magas rangú nagykövetségi beosztottjuk bérelt magánlakásán ebédeltünk [...] »Azt hiszem, tudnánk együtt dolgozni«, búcsúzott Macdonald a kézfogásnál. Angliában jöttem rá, hogy a magyar fülnek semmitmondó, feltételes mondat volt a fölvételem, házat építhettem rá.” (*Hűlő árnyékban*, 129.)

hajlok, hogy valahol elakad az ügy, mert ezek is irtóznak a szellemi embertől, mint a sekrestyés a kénköszagtul. Alighanem annyi haszon lesz egyéni akcióból, hogy ez a tétel esetében bizonyítást nyer. Ne haragudj, hogy megkérdézésed nélkül ilyen rohamba kezdtem, úgyse sok remény van rá, hogy sikerrel. Azért tettem megkérdézésed nélkül, hogy a tapasztalat, amit szerzünk az én kontómra menjen.

De mire még át Amerikába? Nem írod, csakúgy homályosan. Nagyon érdekelné pedig. Cave hominem politicum-odat köszönöm, egyetértek, nem remélek tőlük semmit. Nem érhet csalódás, mert az utolsó tíz évben szünet nélkül szabadulok a várakozásoktól. Kíváncsi vagyok, hová jut az ember e lélektani elszakadó hadműveletek révén? Kérdezel mindenféle familiákról. A kisiún az operáció valamit úgy látszik javít, de félek, hogy rendbe nem jön. Judit helyettesítése véget ért, tanul gyorsírást. A házban nagyobb felfordulás volt, mert Lapda kisasszony, vagyis Miss Ball, egy öreg hölgy, miután felmondta a szobát, mikor már ki volt adva egy amerikai ballett-táncosnőnek, aki olyan kicsi, hogy sohase látni meg, és a Háziasszonyok Közlönyét járattja, elmenetele napján lelki krízisbe esett, hogy neki most egy csúnyább házba kell menni, lefele megy az életben, s mi biztos azért preferáljuk a táncosnőt, mert kicsi, fiatal és szép, s a legőszintébben agonizálni kezdett. Lélegzete kihagyott. Feküdt, hanyatt az ágyon. Végül meggyógyult, elment a másik hónapos szobába, de félóra múlva visszajött, hogy ő oda nem tud menni. Közben a ballett-táncosnő meg már elfoglalta a szobát. Erre megesett a szívem az öreg kisasszonyon és a gyerekszobát átadtuk neki, felakasztottam három szép Czóbel-pasztellemet, meg egy André Lhote-rajzot, hogy a szoba kicsit nagyobb legyen, ennek következtében az egész házat át kellett rendezni, szóval hétvégen dolgoztam mint egy állat. A legjobb, hogy anyósomat guta üti a Riviérán, hogy még mindig itt vagyunk, ennek jeleit gyűjtögetem. Az autó rozsdásodik a garázsban, pedig az árát már leejtettem. Regényfélém befejezése fele halad, attól tartok, hogy élvezhetetlen. Könyveim és egyéb szépészeti holmijaim itt vannak már, rémülten látom, mennyi mindent nem adtak vissza, amit Párizsban kikölcsönöztem. Mindamellet egész másként érzem magam közöttük. Az Eric Newton-könyvet már elküldtem címedre, a másikat még eddig nem találtam meg, Bloomsburyben és Chelsea-ben. De megy az is, ne nyugtalankodj.

Köszönöm sok híredet erről-arról. Írd meg máskor is, ha ilyet tudsz. Itt sokkal messzebb van az ember. Szegény Eszter,⁷ nehezen bírhatja, különösképp, ha elköltözött a szép zöld kályha mellől. Farkas Feri⁸ sztoikus cselekedetéről nem tudtam. A szentendre ház levegője valami ilyesmit ígért. Illyésen meghatódtam: szinte látom sunyi mosolyával, amely szemérmesen rejtí érzékeny jóakarátát, szegény, hogy bír a saját természetével? A Vert Galant tövében egyszer nagyon hosszan beszéltünk

⁷ Gyarmathy Eszter, Kozma Miklós második felesége.

⁸ Farkas Ferenc (Nagykanizsa, 1905. december 15. – Bp., 2000. október 10.) zeneszerző Cs. Szabó László barátja, gimnáziumi osztálytársa volt a „Lónyayban”. „Sokszorosított kéziratos folyóiratot is csináltunk, kihívó kacsintással a »fogatlan« *Nyugatra, Kelet* volt a neve. Kitartottunk egy teljes évig, 1920. októbertől 1921. júniusig [...] Kézírással lapjain jelent meg első novellám s Farkas Ferenc első zenekritikája.” (*Hűlő árnnyékn*, 66–67.)

erről velem, mielőtt visszament Párizsból, utoljára negyvennyolcban. Veressről⁹ tudtam, járt itt, de csak három napig, nem találkoztunk. Jólesik jóféléről jót hallani, ugyanez áll Deér Jósikára is.¹⁰ Löbl?¹¹ Nem kell több zarándoki szellem a külföldi magyar könyvkiadáshoz, mint amennyi őbenne van? Azt hallom, a bibliothékás Papp¹² is valami ilyenén fáradozik, ha igaz. Vajha. Körülbelül az egyetlen ügy, ami lelkesíteni tudna, valamiféle külföldi magyar szépművészes cég,¹³ vagy isten tudja, mi csoda, ilyen örmény dolog. Nem volna olyan kilátástalan, amilyennek látszik. „Század néző” körutak¹⁴ ugyan élvezetes lehetett, és még ti buzdítottok életművészetre Ravennából és Bolognából, no meg a Dolomitokból. Örülök, hogy kánikula ide, kánikula oda, úgy látszik, jól éreztétek magatokat, csak ne volna olyan búcsú-íze. Bár talán épp ez teszi annyira édessé: a lapot megkaptam, a Párizs-füzeteket ugyancsak. Igen köszönöm, az utóbbi közül a színházinak vettem jó hasznát, a Flânerie-t¹⁵ régóta szeretem, én is a képei miatt, hanyagságból Fargue szövegét sohase olvastam el.¹⁶ Úgy látszik, igazam volt. Mondd, – hogy ilyen idegenforgalmi szakértő vagy –, nem tudod módját találni, hogyha végül mégis Amerikába mentek, átmenjetez Londonon. Bonyolultnak látszik a hajó miatt. Ha van egy mód rá, s ha akkor még itt lakunk, azt mondom, gyertek egy hétre, itt tudunk helyet csinálni, kényelmesen ellehetek, ha tud hol lakni az ember, az élet itt alig kerül pénzbe. Tűnődj ezen. A *Doveri átkelés* újraolvasása után még lehetetlenebbnek(?) érzem, hogy ha egy mód van rá, legalábbis ne szállj(?) meg itt is, Amerikába menet. Várom a verseket. Rettentő kíváncsi vagyok a naplódra.¹⁷ De hát hol fogom elolvasni? S mikor? Nagyon bölcs dolog, hogy naplót írsz, nem is értem, hogy miképp van erőd ily bőkezűnek lenni? Judit köszönt mindkettőtöket, s szép őszet kíván Itáliába régi barátod
Zoltán

⁹ Veress Sándor (Kolozsvar, 1907. február 1. – Bern, 1992. március 4.) zeneszerző, zongoraművész, népzene-kutató 1949-ben hagyta el Magyarországot, és Svájcban telepedett le. 1950-ben kapott katedrát a berni konzervatóriumban, ahol zeneszerzést és zeneelméletet oktatott.

¹⁰ Deér József (Bp., 1905. március 4.–Bern, 1972. szeptember 26.) történész, az MTA tagja 1948-ban hagyta el Magyarországot, 1950-ben a berni egyetemen kinevezték egyetemi tanárnak.

¹¹ Löbl Ödön (Bp., 1904. június 6. – Bécs, 1966. október 1.) az Officina könyvkiadó tulajdonosa, 1949-ben hagyta el Magyarországot Bécsben telepedett le.

¹² Papp bibliotheka. Valószínűleg a harmincas évek egyik kiadójáról van szó. Könyveinek impresszumában Bibliotheka kiadása szerepelt.

¹³ Tervét végül 1957-ben valósította meg. „[Déry Tibor *Vidám temetés*] a Magyar Könyves Céhnek első kiadványa volt, amit történetesen én alapítottam és szerkesztettem. A sorozat egyik célja az volt, hogy a börtönbe vetett magyar írók veszttegzár alá került munkáit magyarul hozzáférhetővé tegye, s ezzel párhuzamosan külföldi magyar íróknak is publikációs lehetőséget biztosítson. Az első célt – pontosabban kötelességet – Déry könyv alakban hozzáférhetetlen írásainak és Bibó István tanulmányainak kiadása szolgálta.” – írta az elbeszéléskötet bevezetőjében.

¹⁴ Augusztusban Ravenna, Bologna, Velence érintésével egyhetes körutat tettek Észak-Olaszországban.

¹⁵ Három könyvecskét kapott Cs. Szabótól, köztük a *La Flânerie à Paris* címűt Léon-Paul Fargue-tól.

¹⁶ Léon-Paul Fargue (1876. március 4. – 1947. november 24.) francia költő, író.

¹⁷ Cs. Szabó László rendszeresen írt naplót és útinaplót, sajnos ezek egyelőre nem kutathatók.

5.

37 Markham Street,
London SW 3

1950. szeptember 23.

Lacim,

ez egyszer én késlekedtem a levéllel. Ok nem a „jön egy barát... és a többi”, hanem hogy elvoltam megint Párizsban, oda küldte utánam Judit a levelet. Akkurátusan zsebre vágтам a Rue des 4 Fils-béli hotelben, ahol ez alkalommal laktam, és ünnepi hangulatban lebaktattam a Rue Michel le Comte-ba, ahol megfelelő reggeliző szer-tartások közben lassan elolvastam. Azért így, mivel nemcsak gonddal él az ember, hanem a te leveleiddel is.

Leveled mindenesetre eloszlatta a lelkiismeret furdalásomat. Ezt avégett éreztem, hogy írtam neked a BBC dologban, amíg az még ilyen in statu nascendi állapotban van. Első elképzelésem az volt, hogy egy mukkot se szólok, mert így, ha negatív választ kapok, akkor a kudarcot én vágom zsebre nevedben, és én jövök méregbe a Nívótlan-ság Szervezett Érdekvédelme, mint Legnagyobb Nemzetközi Nagy hatalom ellen. Ez érzelemben roppant praxisom van. Mint kiderült mégis okosabb volt, hogy megírtam neked Tarjással volt beszélgetésemet, mert a mi nemzetiségünkkel teljesen irreális az az elképzelés, hogy valamit valahonnan a dologról ne hallj. Képzem. Sajnálom, hogy így kiszivárgott, én az égvilágon senkinek sem szóltam az egészről, mondom még neked se akartam szólni, mert ilyen lehetetlen diszkrét természetem van. Mikor a Franklin Társulatban voltam még egyszer¹⁸ Péter Bandit többször kivittem vitorlázni a Balatonra szabadságidőben. Nem egyedül. Mire visszatértem a hivatalba, még azt is elfelejtettem, hogy Péter Bandi Földváron volt, nemhogy azt, hogy Vámos Magda¹⁹ is ott volt, olyannyira, hogy még Bandinak se említettem, hogy találkoztam vele odalenn. De hát a BBC-emberek úgy látszik, nem ilyenek.

Sajnos ettől a lehetetlen Tarjától eddig semmiféle értelmes választ nem kaptam, mégpedig azért, mert elutazásomig nem hívott fel, én meg oly hirtelen utaztam el, hogy már nem tudtam elérni. Most pedig Lake Successben van, mert ő tudósítja az egész műintézetet az ottan történőkről.²⁰ Hát nem tudom eldönteni, hogy őt becsü-

¹⁸ 1938 és 1939 között kiadói lektorként dolgozott a Franklin Társulatnál, ahol igazgatója Péter András (Bp., 1903. november 21. – Bp., 1944. december 9.) művészettörténész volt. „A lektori szobák a Károlyi Palota schönbrunni sárga falára néznek. Dohányszag felhőjében be-belátogat a szomszéd, a cimboráló nézésű Schöpflin Ali bácsi. Kefelevonatban Németh László egymást követő, egymást galoppban követő regényeit olvasom. A regényeket, egyköteteseket és kétköteteseket adósság, írni-tudó kedv s Péter András húzza ki belőle.” (SZABÓ Zoltán, *A la recherche*, Irodalmi Újság, 1975/3–4, 7–10; Uő., *Ősök és társak*, Bern, EPMSZ, 1984, 224–225; Uő., *Nyugati vártán*, Bp., Osiris–EPMSZ, 2011, I, 227–228.)

¹⁹ Feltehetően Vámos Magda (Bp., 1907. január 24. – Bp., 1997. március 24.) író, műfordító, kritikusról van szó.

²⁰ Az ENSZ New York-i épületét 1949 és 1950 között építették, ez idő alatt átmenetileg Lake Successben tartották az üléseket.

lik-e főnökei oly nagyra, mint az Egyesült Nemzeteket, vagy ez utóbbit oly kevésre mint őt. Mint említettem ritka mód korlátolt, jóindulatú ember, de a bátorság és a kezdeményező készség tökéletesen hiányzik belőle. Biztos ezért vitte oly sokra. Október végén jön vissza, akkor hiba nélkül megszorogatom.

Csakis olyan kapitális ügy, mint a Te esetleges angliai időzésed vehetett rá arra, hogy veled újra udvarias kapcsolatba lépjek. Amikor Londonba jöttem, akkor ebédelttem veled először, gondoltam, hogy annyi esze csak van, hogy észreveszi, hogy itt vagyok „kéznél”, ahogy te mondod. Nem volt. Később egy másik nagyfejű e cégtől föl hívt, és elhaló hangon közölte, hogy Tarján két napon belül föl fog hívni, hogy tartanék-e időről időre előadásokat, ajánlotta, hogy tartsak, mert jól fizetik. Ennek körülbelül hét és fél hónapja. Azóta se hívt fel, se az egyik, se a másik. Tarján viszont nem tett már említést, várakozásomnak megfelelően, erről a dolgról, biztos kellemetlen lett volna neki, amikor miattad együtt ebédeztünk. Én meg nem szóltam, mert nem akartam elárulni, hogy egy alkalmazottja indiszkréciót követett el. Hát így fest az én esetem ezzel a vállalkozással. Van egy másik is, hogy egyszer magyar lapokra lett volna szükségem. Ekkor telefonoztam nekik, hogy szeretnék a frissiben kiszármazott lapokba beletekinteni. Rettentő udvariasan és készségesen közölték, hogy természetes, hogyne csak elintézik a formalitásokat. Két hét múlva közölték egy angol nyelvű levélben, hogy sajnos a BBC hivatali ügyrendje oly szoros, hogy bármennyire stb. nem engedhető meg, felsőbb utasításra, hogy külső emberek az érkező külföldi anyag tanulmányozásába elmerüljenek, viszont a Chatham House-ban²¹ tudomásuk szerint megvan ez vagy amaz. Borzasztó méregbe jöttem és elhatároztam, hogy ha egyszer valaha valamit publikálok angolul a copyright-ban megjegyzem, hogy a BBC magyar osztálya még részletekben sem idézheti. Ha Téged szerződtetnek, elhatározásomat megváltoztatom.

Mindezt főként azért írom meg, hogy lásd milyen helyre kerülsz, ha ugyan, s hogy legyen valami vigasztalásod, ha nemcsak a magam, hanem Téged illető szándékaim is karikára buknak e cégnél. Ahogy mondod Lacim, bátran növekedhet az önérzetünk, én se nagyon értem, mivel érdemlem azt a hihetetlen szívósságot, ami mindenütt minden utat robbant. Az érdekes az, hogy a legtöbb buta ember rögtön észreveszi, ha valahol egy értelmes ember fölmerül, és azonnal felfegyverkezik. Annaira egyik se buta, hogy ez az ösztöne ne működjék.

No, de vissza a tárgyra: mindennek ellenére mindent meg kell próbálni a BBC dolgában, mert ahogy leveled igazolja, nem csak nekem volna jó, hanem neked is aránylag a legjobb út volna, hogy itt légy a BBC által és kenyerén. Ha netán ott megkeres valaki, akkor jó, mert mégiscsak csináltak valamit. Referenciáid részben nem jók: én annyival vagyok jobb számodra, mint a magam számára, hogy szabadon szavalhatok arról, ami különben meggyőződése, hogy Te nekik, különösképp Bözsivel, főnyeremény volnál. Bözsi érvét az ismerős hangról elsőnek említettem, olyanformán, hogy ő a legismertebb rádióhang magyarul. Szüleimtől tudom, akik nagy rádióhallgatók voltak, és csakis az ő hangját voltak hajlandók méltányolni. Mac

²¹ A Chatham House a Royal Institute of International Affairsnek a székhelye.

Nabnak²² az a baja, hogy a hülyék nem ismerik, az eszesek hülyének tartják (főként a bennszülöttek). Macartney-nak nagyon sommás a véleménye a BBC-ről. Szerinte a magyar osztályon kivétel nélkül mindenki analfabéta, s mély meggyőződéssel az. Nem hiszem, hogy ez a véleménye valamely zavartalan kapcsolat révén formálódott volna ily kerekké. Grünwald Béla²³ ott van, de inkább másodrendű szerepben. Viktorról²⁴ mindenki azt állítja, hogy még kivételképpen sem megbízható. Ha gondoljátok, hogy a ti ügyetekben nem így van, akkor írj meg, és meghívom, hogy sorompóba állítsam. A legfőbb (angol) főnök egy Macdonald nevű klerikálkatolikus ír.²⁵ Mit gondolsz, Laci, nem az volna-e a legegyszerűbb, ha ketten együtt íránk a pápának, hogy írjon Macdonaldnak. Körülbelül ez az egyetlen módszer, amely biztos sikert ígér. A többi... majd meglátjuk.

Szavamra, ha netán sikerülne, eléd megyek a doveri partra. Micsoda ünnep lesz. Rögtön iszunk egy áldomást, hm, e nice cup of tee, a vonatban. Ha nem sikerül, akkor se reméld, hogy a levelezést beszüntetem. Erről nem lehet szó, mert akkor nem kapok választ. S arról szó se lehet, hogy lemondjak a magyarságról és az emberségről, amely ez idő szerint olasz bélyeggel érkezik Firenzéből gépelt levelekben. És nem másként. De inkább sikerüljön. Nem a kéztől, amely elgurította, hanem a golyótól várom, hogy ki tudja ütni a kuglibabákat. A Te honnan-hová-d jobb e célra, mint az enyém, főként ebben reménykedem. Ha ez nem megy, majd csak kitalálunk valami mást, ami majd megint nem megy, míg végül valami mégis sikerül. A mi esetünkben legjobb, ha az ember szorgosan tanulmányozza Anglia hadtörténetét.

Könyvigényeidet mihelyt visszamelegedtem Londonhoz, megpróbálom kielégíteni. Te az enyémet már ki is elégitetted a pompás különkiadással. Attól tartok, hogy ez a legmegtisztelőbb tiszteletpéldány a magyar irodalomtörténetben. Esténként olvasgatom verseidet, ízlelgetve, kettőt-hármat, hogy ki ne fogyjon hamar. Amíg

²² Mac Nab a levél írása idején a British Council igazgatója volt Ankarában, korábban Budapesten, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán ez időből ismerte.

²³ Iványi Grünwald Béla (Nagybánya, 1902. március 2. – Cholchester, 1965. január 22.) történész

²⁴ Stankovich Viktor / Sztankovich Győző (Bp., 1908. április 8. – Párizs, 1988. július 9.) újságíró, rádiós szerkesztő 1943–45: a Szabad Magyarország Hangja, majd a Hadviseltek Világszövetsége információs igazgatója, 1945 és 1952 között a BBC, majd 1953-ig a SZER munkatársa, 1961-től 1981-ig a NATO tájékoztató irodájának alkalmazottja, rádiójának bemondója és szerkesztője.

²⁵ Gregory Macdonald (1903–1987) ez idő tájt a BBC Közép-európai Osztályának vezetője volt. „Szűkös fiatalságában Macdonald évekig volt Chesterton, a katolizált nagy angol író titkára, négysemkőzt elég gyakran idézgette fejtetőn álló paradox mondásait, az ember csak később kapott észbe, hogy merre fordult borotvaélük, némelyik milyen kegyetlen az angolokkal szemben. Macdonald, a buzgó katolikus skót Amerikában született, s a szigetországot csak VIII. Henrikig, vagyis a hitszakadásig vallotta magáénak, az utolsó négy száz évben olyan emigráns volt mint én, talán még idegenebb, mert annyira sértett, mintha az angolszások változatlanul jezsuitákat akasztanának a Hyde Park egykori helyén. [...] Talán a legmélyebben érző ember volt, akivel valaha találkoztam. 1956. októberben bejött az osztályra, köréje gyűltünk, de soha nem derült ki, mit akart mondani, mert a harmadik vagy negyedik szónál elcsuklott a hangja, és szótlánul sírva otthagyt minket. Számomra a legszebb zászlóhajtás volt a Budapest utcáin heverő fiatal holtak előtt. [...] Fantasztikusan ismerte Shakespeare-t, betéve idézett az összes darabból, s ráadásul egy könyvtárra valót összeolvasott róla. [...] Elolvasta minden Shakespeare-esszém angol fordítását, s valószínűleg az ő bizalmas utasítása lehetett, hogy egy-két napra mindig szabad a fizetett utam Stradfordba.” (*Hűlő árnyékban*, 130–131.)

érdemben, addig két kézszorítás. Egyik a köszöneté, a másik a gratulációé. Bölcs és rátartí, hogy versre adtad magad, a gőgödet úgy látom nemcsak a hazaiaknak, hanem a külföldnek sem adod el. S van-e diánaibb Múzsza, mint aki magyar verseket ihlet Firenzében; de elteszem e témát legközelebbre, különben soha nem ér véget a levél.

És ne haragudj, de nem tudlak sajnálni azért, hogy trocheusokat kopogtál a falon, még azért se, hogy a gépet püfölted ez első egészen külön kiadás kedvéért. Így legalább együtt. Örülök, hogy kivasalhattam belőled, büszke is vagyok rá, s leszek olyan szemtelen: következő levelem, verseidnek szentelem.

Párizs? Igazad van, régi tételeddel. Franciaország kettő van: egyik Dieppe-től Bellegarde-ig terjed, a másik Bellegarde-től Dieppe-ig. Az utolsó két évben az előzővel ismerkedtem. Lényegesen eltér a másiktól. Igéző, s ingatag. Úgy lehet, a szigeti fertőzést hat: a szigorú vámőr és jóságos rendőr állami varázslata; kevésbé bízom benne. A negyvenes összeomlás²⁶ nem volt elég, hogy bizalmam megrendüljön, egy év teakúra a szigeten elég volt. Fura dolog. Ha eljutok oda, hogy nyugtalanság fog el annak hallatára, hogy Chartres Paristól nyolcvan kilométer, mert ez a távolság nem mérföldben van kifejezve, s ha az az érzésem lesz, hogy megcsal a mérleg, mert kilókban nyomom, akkor tudhatod, hogy elvesztem. Az autót eladtam borzasztó lelki kínok és idegbántalmak között, mert az volt a határozott érzésem, hogy mindenki becsap, beleértve magát az autót is, azonfelül nem tudtam elűzni magamtól azt a kétélyt, hogy minden másképpen van, s toujours l'inattendu arrive. Ezért a kicsit biztonság kedvéért svájcinak adtam el, s most várom a pénzt Helvéciából. Voltam (most először) éjjel a Louvre-ban, kár hogy csak a *Szamotohrakei Niké* megvilágítása egészen hatásos, de azért így is reveláció volt. Hiába a műélvezés is éjszaka jár igazán szabadon, mint a tolvajok vagy szerelmesek. Csináltam néhány fényképet egy itteni ügynök kérésére, sajnos nem eleget, mert folyton zuhogott. A Boul. Mich' körül minden utcában két hegyi patak csobogott, naponta négyszer. Megnéztem a „gisant”-okat St. Denis-ben és „nyugovók”-nak fordítottam magyarra a szót, „Nyugosznak ők, a hősfiaik” stb.²⁷ után szabadon. Sajnos az iszákos és rendszerető állami sekrestyés megakadályozta, hogy közelebről megtekintsem a meztelen királynők külalakját a boltzatok alatt. Ha arra jársz, lakj egyszer a harmadik kerületben. Egészen más Párizs érzése van az embernek, komorabb, Victor Hugo-ibb. Megnéztem egy Marivaux-darabot a Comédie-ben, főleg, hogy szünetben láthassam az utolérhetetlen Voltaire-szobrot a dohányzóban,²⁸ és tökéletesen berúgtam a Pied de Cochon-ban, a pulthoz járuló csarnoki mészárosok látványától, akik reverendaszerű fehér köntöst viselnek tele vérrel, s olyan fejük van, mint római szenátoroknak. Hogy ezt nem festette le senki! Végül borzasztóan megnyugodtam, mikor szilárd földet ért a talpam Angliában, mert nemcsak lényeg, hanem stílus szerint is úgy gondolkozom, mint Te, vagyis hogy az európai tengerentúl itt kezdődik Doverben és itt végződik a Lands End-en, Cornwallban. Most megpróbálom egyhuzam-

²⁶ Lásd a 34. számú jegyzetet.

²⁷ Bajza József *Apotheosis* (1834)

²⁸ Jean-Antoine Houdon szoban forgó Voltaire-szobra 1781-óta látható a Comédie Française-ban.

ban befejezni regényfélémet, ha szokásom szerint kihúztam a felét, tisztába tettem a maradékot s nem estem kétségbe olvasásakor, legépelem, és el is küldöm, személyes, egy személyhez szóló, valóságos titkos gépelt különkiadásban, úgy kell neked, minnek kérted. Sietnem kell veled, mert már nem sokáig húzom a hátvédharcot a lakással, és befejezetlen kézirattal nem lehet költözködni, és lakást keresni. Más újság nincs, illetve van, de nem oly fontos, familiák, egy nemzedékkel följebb-lejjebb, változatlanok, az idő itt napfényes, de már foga van, jobb volna, ha ti is hamarosan itt edződnétek. Ölel

Zoltán

És Kedves Dámám,

látja, amikor írtam Magának kézzel, nem vettem észbe, hogy magának ezt el is kell olvasnia; igaz, hogy akkor is kézzel írtam volna, mert a hölgyek többet bírnak. Én a magam részéről körülbelül tíz éve képtelen vagyok saját kézírásomat elolvasni. A harmadik mondatnál elvesztem a türelmemet, és roppantul megharagszom a sorok írójára. Maga ne tegye ugyanezt velem, és ígérem, hogy tisztán kopogok ezentúl. Én próbálkozom, próbálkozom a rádió dologban, már baráti önzésből is, de ha ezek a hitványok egész Lake Successig menekülnek! Jó is volna, bölcs is volna. Hogy Lacit örültnek nézik a hülyék, mert nem látják, hogy nem a saját lábán, hanem a verzlában jár, az az ő bajuk. Látja itt az ilyesmin senki sem ütődik meg, mert ugyebár nem illik észrevenni, hogy egy más ember örült. Ez afféle, praktikus társadalmi egyezés, érett megfontolás után alakult ki, mert mi lenne akkor a szigetből, ha lakói az örütség szemérmes jeleit egymáson hajlandók volnának észrevenni. Nem teszik. Az ember minden feltűnés nélkül fintoroghat a Kings Roadon.

Ha a rádió-plánom nem megy, nyilván ki lehet valami mást is találni, csak akkor az átkelés bonyolultabb. Meglátjuk. Levelük, ha lehet, még jobban megnövelte érzelmi viszonyomat a plánomhoz, csak hát ez nesze semmi fogd meg jól az ügy érdekéhez. Az egyetlen baj az én prognózisom szerint az, hogy maguk annyira rátermettek erre a lehetőségre. Az ilyesmi kögíti legbiztosabban falanxszá az ellenfeleket. Ha továbbjutok a tapogatózásban, írok azonnal. Kézcsók, és minden jót, s legyen jó reménységben.

Zoltán

6.

37 Markham Street,
London SW3

Édes Lacim,

teli vagyok röstelkedéssel, hogy ily kései e levél. Így van ez, amikor a legnagyobb örömet okozod a barátodnak, akkor késik a legtovább újabb életjellel. Az okokról

később, elsőül főhajtás a költőnek.²⁹ Régi gyanúm most már bizonyosság: az értő a költőt leplezte benned, régebben is. Szemérmes kedély vagy. Mi minden kellett – „Ezüst esővel pirkad, rendőrrel álmodol” –, hogy a közgazdász, a világjáró, az úriember, az élvező, a régiséggyűjtő, a ritkasággyűjtő, a magyarként dél s észak közt tétovázó, a műfordító és műértő alól végül is kibújjék a költő, hogy költészetében aztán minden kalandozó tapasztalata benne maradjon. Hét bőrdet vetkezted, kígyó! Szerettem az *Életrajz*-ot, nem csak műélvezés szeretteti legjobban ezt a sorát „honvesztve honnak hívta a délt.” Kölcsey, ha ma élne, nem pirulna érte. Firenzei sétád utolsó sorától kapja a fényt, amely végigsöpör rajta visszafelé. No de nem csinállok *Seregszemlét* a verseidről, úgyse szabadulsz meg attól, hogy vissza-vissza ne térjek rájuk. Úgy olvasom őket, ahogy régebben ittam, egy kortyot, amikor eszembe jutott, de akkor mindannyiszor: így most a verseiddel. Előveszem, összekavarom, olvasgatva, újra elrendezem. Csak olyankor teszem, mikor jobb kedvemben vagyok, állom Chesterton tanácsát, az ember ne igyék vigasztalásul, hanem az italért, és ne forgasson verset rosszkedvében. Kár, hogy olyan gyűrődő papírra írtad. Ha ezt akarod majd nyomdába adni, lesz kínja szedőknek. Értem a szempontot persze, a közgazdász ebben maradt meg.

És ne sértődj meg: ezt nem néztem volna ki belőled, hogy ennyire igazán költő vagy, sem tartásod, sem nem-eladó gögöd nem ígérte ezt. Azt ígérte, hogy jó költő leszel, ha kedved tartja, ehhez nem férhetett kétség. Ahhoz se, hogy sokkal jobb költő leszel egy esetleges emigrációban, mint Keresztury lett egy esendő miniszterségben, ércesebb, nem asszonynak adózó. Szóval, ha valamikor is gondoltam volna erre, azt gondoltam volna, hogy jó költő leszel, igen jó, mondjuk olyan formán, ahogy Eötvös tudta ezt is. Nos, a vége az, hogy becsapódtam. A „jó” jelző nem helyén való, semmiféle jelző nem helyénvaló. Költő az izgató kérdés, hogy miképp tudtad eltitkolni eddig és nem az, hogy miképp tudod megmutatni most? Hihetsz nekem, megmondanám, ha nem így érezném, ha ezeket a verseket írói munkád habjának és nem egyik deltájának érezném, tenném minden gátlás nélkül, mert Eötvöst én sokkal többre tartom, mint Ady Endrét mondjuk. A baj, hogy nem lettél, hanem voltál költő, nekem baj, mert mit ér a barát vagy kritikus, ha ilyesmit nem vesz észre!

Hogy is mondjam: nagyszámú ellenfeleid is, akik azért voltak ellenfeleid, mert féltek attól, amit nem tudnak, még ezek is, akik nem szerettek, nem követtek, de becsültek, mondom, még ezek is elképzelhették, hogy megírsz ragyogóan, olyasmit, mint a velencei idegenvezetés, ahol a poézis megcsillan és bujkál a sorok közt, mint a kegyelem a bemutatott templomokban. Igen de a *Skarlátbetű* vagy az *Öreg Forradalmár*, a *Zenekirakat* vagy az *Az öreg Yeats beszél*, az *Ima a bukott Istenhez* (olvastam a *God That Failed*-t³⁰), *A Magyar lovagregény*, vagy az *Emlék nélkül* és fogalmam sincs,

²⁹ Kevéssé ismert, hogy Szabó Zoltán pályafutása elején, 1932-ben Rónai Mihály Andrással, Hegedüs Gézával és Bethlen (Boldizsár) Ivánnal irodalmi és kritikai lapot szerkesztett Névtelen Jegyző címen. Itt és még néhány orgánumban versei jelentek, költőnek készült. Cs. Szabó Lászlónak egy verseskötetét, a *Pokoltornác* címűt ismerjük, a Szepsi Csombor Kör kiadásban jelent meg 1974-ben.

³⁰ *The God That Failed* (szerk. Richard CROSSMAN, New York, Harper and Brothers, 1949) című esszé-kötet hat szerzője – Louis Fischer, André Gide, Arthur Koestler, Ignazio Silone, Stephen Spender és Richard Wright –, a kommunizmusból való kiábrándulásának történetét írja meg.

hogy miért, de főleg az *V. Károly a Yustei kolostorban*, ez maga a kegyelem, az a szöglet, amelynek a remekművek a templomfalán legfeljebb ajtónállóí. Azt hiszem, érted további fecsegés nélkül, amit mondani akarok. Csak azt szeretném tudni, hogy hogy jutottál *Toldi* nélkül az *Őszikék*hez és a *Balladák*hoz. Főntebb példákat mondtam, ezek afféle személyes észleletek, de lelkesedem a *Skarlábetű* tökéletes tömörségéért, vagy ezért a tündöklő refrénért: *Teréz mikor lesz elseje* ezért a fura mély és zengő dobpergésért a különben is oly fojtott strófák mögött és ez:

*Rózsaleveleken leányfejű lant,
Óreg muzsikushan késő rügy fogant,
Hóbaján cylinder, párisi divat,
Képe körül ébred ez a kirakat...*

Nos ez, simplement adorable. Bref, amit az *Emlék nélkülben* mondasz magadról azzal egészben egyetérték. Szóval köszöntöm önt, Költő. Becsapott bennünket, de nem áll módom[ban] szemére háyni. Úgy vagyok önnel, mintha álarcosbálon néztem volna a majomszigetről. Az álruhája tetszett, ahogy viselte, a maszkja is. Kissé hozzánőtt mindez önhöz. Nem is gondoltam volna rá, hogy elképzeljem nélkülük. És íme, éjfélkor, mikor leveti a maszkját, rájövök –, hogy az, ami a maszk alatt van, még jobban illik önhöz. Nagyjából így jártam veled. A groteszk az, hogy a témától független, hogy mi az, ami az „álruhából” marad – lehet-e álruhának nevezni, ami féldőig hozzánő az emberhez –, s ami a maszk alól előkerül. A *Paracelsust* például inkább az „álruhához” tartozónak érzem, *V. Károlyt* azonban határozottan nem. A *Shakespeare* középső két szakasza inkább az öltözet, az első és utolsó a „koldus, mezítelen, nyerem meg életem” kategóriájába tartozik. Ugyanide az *Ima a bukott Istenhez* még akkor is, ha leveledből tudja az ember, hogy az indítást e gombhoz Koestlerék kabátja adta. Különben a vers messzebbre lát, mint a tanulmányok legtöbbje, mélyebb és az egyetlen kimondandót mondja ki: Isten ellen nem lehet valósággyakorlatból plagizálni, ez még az ördögnek se sikerül a nélkül, hogy nevetségessé ne váljék. Mit akar hát a nagybajszú seminarista, valahonnan Georgiából? Szeretem persze, és ízlelgettem – ezek ízlettek legjobban első kóstolásra –, az olyan bravúros futamokat, mint a *Seregszemle*, vagy a *Magyar költészet*. Gyöngém az ilyen keménykötésű könnyedség. Hazavágyó verseidben, ha ugyan jó a szó, kicsit hangosabbnak érzem a harangok ólmát a mezők neszezésénél, a *Szép város*, két város trükkjét kedvelem, jól keverhető a két bor, milyen jó bor termett arra, Kolozsvár körül, a nevét elfelejtettem. Az íze egészen különleges volt. És itt abbahagyom, illetve félbehagyom, mert végül is majd azt hiszed, hogy kényeztetlek vagy hízelkedem, holott legfeljebb irigyellek a bátor és igaz mozdulatért, amellyel átadtad magad a versnek. Köszönöm, hogy én vagyok az első haszonélvezője, és az Isten szerelméért, abba ne hagy! Várom a további bővítést. Az első pótlást a birtokomban használatban gyűrdő egyetlen, kizárólagos és hiteles példányhoz csatoltam. Az idejétmúlt tartalomjegyzéket szerzősége utasítása szerint megsemmisítettem tűz által, és az új bővített tartalomjegyzékkel pótoltam. Az oldalakat további bővítések reményében nem pagináztam zöld tintával. Poétaságod biztos lehet a gondozás állandóságában, amely

további bővítések esetén fokozódó műgonddal fog történni. Ragaszkodom ahhoz, hogy tovább úgy képzelhessek Firenze utcáira, amelyeket sajnos szintén képzelnem kell, nem járván arra soha, amint éppen verslábakat skandálsz az ujjaiddal, és hogy az eredményt haladék nélkül megkapjam. Bözsiben van a reményem, hogy az őszi termés felér a nyáriról, és a szállításban sem lesz késelem. És Orfeo, ha meghallgattam az áriákat, akkor már csak az hiányzik lelkesültségemhez, hogy nem állhatok meg a színészbejárónál, hogy kifogván kocsijukból a lovakat, elhúzzam Önt szíve Hölgyével a ferences templomig, ahol a barát, Isten báránykája, önöket gyertyafénynél megesketi. Azért értesíts áperthe, ha úgyis egy kikötőben horgonyzó hajóitokra krétával fölírjátok a Just married-et.³¹ Látod, egész megzavarodtam a felindulástól, és a kikötőt, kikikötőnek írtam.

Jaj, Kandó Laci!³² Szegény Eszter, ha valaki magányos lélek nem szabadna körülötte meghalni az embereknek, a lelkeknek kihalni az emberekből még kevésbé. Borzasztó. Így hát Lacival nem vitorlázunk többet, ez súlyosabb, mintha azt mondanám, hogy nem futok ki vagy be a földvári kikötőbe. Részekben hal meg körülötünk a haza? Laci egy rész volt belőle. Én nem voltam olyan közel hozzá, mint Te, de azt tudtam vagy éreztem, a legjobbja volt egy rétegnek és életformának, amely nem volt a legrosszabb. Ha otthon volnék, talán irigyelném. Utolsó otthonlétemkor rám gördítették Eluard-t, hogy vigyem el, ahová akarom.³³ Elvittem Tardra és Egerbe. Egerben berúgott a bikavértől, mert úgy itta mint a beaujolais-t. Azt hiszem, ennek köszönhetem, hogy mélyen a szemembe nézett, és ezt mondta: *Valéry egyszer így szólt hozzám: Mondja meg nekem Eluard, mit tart helyesebbnek: megbolondulni vagy nem bolondulni meg?* Pontosabban *Etre fou ou ne pas être fou?*

A többit rövidre: Tarján még mindig Lake Successben, mostanában kell visszajönnie a jelek szerint. Akkor megyek a nyakára. Más nem tud semmit, nem is aka-

³¹ „Ha túl akartuk vészelné a sejtethő keserves próbákat, halaszthatatlan volt a házasság. Európa egyik leghíresebb műemlékében történt ez, a karsú felhőkarcoló tornyáról világszerte ismert 13. századi Signoriában. Várszerű hátsó szárnyának egy része anyakönyvi hivatal. Hiteles iratok híján hitelt érdemlő tanúk esküjére volt szükség. [...] Reggeltől kezdve a Signoria hátsó udvarán ácsorogtak a tanúk. Tanúskodás volt a becsületes családfenntartó keresetük. Csekély áron, fejenként 200 líráért vettünk kettőt, úgyahogy megtanulták a nevünket egy céduláról, s máris beálltunk a várakozók közé. [...] Esketők persze pofáról ismerték őket, hiszen, ha szerencsénk volt az udvari tanúpiacon naponta néha kétszer is megjelentek előtte harci kiáltásukkal: giuro! gioro! De hát csak nem vonja el kisduduk szájától a falatot? Minket se hagytak kapálózni; ha törvénytisztelón jártam s jártak volna el, talán még ma is a Signoria egyik fapadján rostokolnék egy levélhordó táskára való felbélyegzett okmánnyal.” (*Hűlő árnyékban*, 119–120.)

³² Kandó László (Bp., 1886 – Bp., 1952) festőművész. Kozma Miklós „azon volt, hogy gömbösista körbe új erőket kapcsoljon be. Ennek első jelét 1929 elején lehet felfedezni, midőn valamilyen meghívásra magával vitte unokatestvérét, Kandó Lászlót, aki egyébként Kandó Kálmánnak is az unokatestvére volt. Erről szóló levélbeli értesítésében arra hivatkozott, hogy Kandó László »értékes egyéniségével Gyula társaságunkat ki akarja bővíteni« [Levél Paupera Ferencnek, 1929. február 8.]. Hinni lehet, hogy ez nem annyira »Gyula«, mint inkább Kozma ötlete volt, és jelzi egyúttal azt az időpontot, amelytől kezdve Kozma tudatosan foglalkozni kezdett a keresztény értelmiség menedzselésével, és egyúttal azzal, hogy a »nemzeti értelmiséget kapcsolatba hozza Gömbös Gyulával és az általa képviselt politikai áramlattal.« (ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*, Bp., Polgart, 2000, 198.)

³³ 1948. november 8. és 18. között kísérgette Paul Eluard-t Magyarországon.

rom máson keresni, mert az csak ronthat az ügy sikerén. A könyvkívánságaidnak nem néztem utána, körülbelül azért, amiért ennyire késtem ezzel a levéllel. Vagy két hétig krudélis lelkiállapotban voltam, rám jött, hogy úgy mondjam. Ilyenkor hirtelen veszekedett dührohamokat kapok, egy-két óráig eltart, aztán napokig el vagyok keseredve, hogy kifárasztott. Pótlásul és csitításul, addig is, amíg nekiállok megkeresni a köteteket, küldök gépirásban egy kuriozus angol poémát, Lewis Gielgud³⁴ költötte, a nagy Shakespeare-színész atyjafia, és biztos elmulatsz vele. Horatius oxfordi nyakkendőben, némi regency ízű díszletek közt. Azonfelül kimásolom neked a World Revue című, roppant színvonalas folyóiratból, (olyan Válasz jellegű, csak szélesebb horizont persze) az Unesco-val kapcsolatos nonszenszverset hálából gitt-egyletről szóló egykori tudósításodért. Így hangzik:

U was the United Nations
Educational Scientific und Cultural Organisation
Words in torrents-y
Trips to Florence-y
Save-y currency
United Nations Educational Scientifiv and Cultural Organisation

Én gyűjtöm a bajokat, mint ama ló a betegségeket a címlapon. A legújabb abból, hogy az autót nagy nehezen sikerült egy svájcinak eladnom. Ez azért volt jó, mert Franciaországból sehogy se lehet legálisan a pénzt áthozatni ide, feketén meg nem fűlt hozzá a fogam, rossz a természetem ehhez. Megpróbáltam, de nem ment a Quai d'Orsay-val elintézni, majd az Office des Changes-al. Az előbbiben az a bűbajos linkség uralkodik, amely engem kísértetiesen emlékeztet a régi hazai hivatalokra, az utóbbi a Sőhivatal párizsi megfelelője. Ezért nagy boldogan fedeztem fel a svájcit, s hosszas küzdelem után sikerült elérnem azt is, hogy Svájcban utaltassa át a pénzt, aminek nincs akadálya. Zsebre vágtam a megbízható és sokpénzű úriember egy adósságelismerő nyilatkozatát, és a pénz azóta se jött meg. Én nem értem, s úgy, rémlik ő se, most folytatjuk vállvetve a nyomozást, hogy mi történt a svájci bank és a londoni számlám közötti úton. Egyre nyugtalanabb vagyok, gondolhatod. Ez, hogy az én itteni számlám, nagyképűen hangzik, ne vedd zokon, tíz font van rajta, de a közeljövőben ez is csökkenni fog, ha a svájci be nem fut.

A nemes grófék persze nem tétlenek a maguk részéről. Feleségem havonta kétszer kifejtette, hogy amíg a pénz itt nincs, addig ugyan mi innen nem tudunk elmenni, mert beteg gyerekkel sehová semmiből menni lehet, én viszont az egyszerűség kedvéért elküldtem nekik azt a bért, amit a következő lakótól kérnek. Erre ezt a pénzt visszaküldték, hogy önekik tőlünk pénz nem kell, de nyilván mástól kell ugyanez a pénz, mert nóm egy házmesternői modorú levelet kapott a kedves mamájától, amelyben az bejelenti, hogy leánya ellen, mint „squatter” ellen kilakoltatási eljárást indít ügyvédje útján, ha október 1-ig ki nem költözik az atyja házából. Az ügyvédjük temporizált, mert úriember, végül azonban engedett, úgy rémlik per lesz ebből,

³⁴ Lewis Evelyn Gielgud (1894. június 11. – Párizs, 1953. február 25.) író, tudós

akárki meglátja. Nna! Hát nem hiszem, hogy nagyon tompa eszű volnék, de nem vagyok képes döntésre jutni abban a kérdésben, hogy mi nagyobb méretű: az asszony gonoszsága-e, vagy a férje butasága? Attól tartok, hogy a tárgyalás után sajtófogadást adok néhány újságíróknak, és átadom az anyagot. Hadd keressenek a storyval. Valóban jó anyag: a kápolnai földosztó, aki bepereli lányát, mert négy háza egyikében benne lakik. A végleges és örökérvényű feldolgozást persze fenntartom magamnak.

Arra is gondoltam, hogy kiköltözünk a ház előtti alagsorudvarba, amely (fölfele) az utcára nyílik, és felkérem mindazokat a szigetlakókat, akiknek elmebeteg vagy mániákus anyósuk van, hogy jöjjenek oda, s az utcán mindenki elmondja a többinek a maga történetét. Meglátjuk kié a legjobb? Az ilyesminek itt nagy sikere van, a múltkor a tengerparton egy kereskedősegéd egy nyolcméteres pózna tetejére költözött, mert nézeteltérése volt a főnökével. Három napig maradt ott, és a rendőrök vigyáztak, hogy baja ne essék, és kezelték az összes grófságokból címére érkező rokonszenvecsomagokat. Elmés készülékekkel mikrofont küldtek fel neki, hogy abban elmondhassa milyennek találja az időjárást odafenn, de az senkinek se jutott eszébe, hogy le kéne kaparni onnan, mert a hely nem volt életveszélyes, és azonfelül soha semmiféle törvény nem tiltotta meg, hogy valaki póznán tartózkodjék esernyővel. Mert azt is vitt magával.

Más nincs. Írj hamar, ne kövesd a példámat. Én nyakig ülök fancsali regényemben, amely hetek óta a végsőket rúgja, de sohase tud befejeződni. Mielőtt utolsót rugaszkodnék mindig történik valami. Várom a következő bajt és ellensúlynak a te leveledet. Judit üdvözlését küldi mindkettőtöknek, s ölel
Zoltán

És kedves Bözsi, vigyázzon Orfeóra, főként, hogy maradjon meg költőnek is, kedvünkre. Az IRO dologban akkor is írjon Sztankovicsnak, ha nincs szüksége a válaszára.³⁵ Az ilyesmi jót tesz az ügynek. Az emberek hülyék, és a derék Viktor, aki úgyse tenne semmit, így kevésbé lesz megsértődve, hogy nem őt kérték fel, hogy tegyen valamit. Viszont, ha mást kér tőle, úszni fog a boldogságban, hogy nem ezt kérte, és ez mindig jó, mert hátha megkérdezik? Bár nem hiszem, mert félek, hogy Lacinak van igaza, szagra mennek. Vajda Juditra,³⁶ szegényre nem emlékszem, amiből azt hiszem, hogy nem találkoztunk. Ha maga azt mondja, hogy gyönyörű, akkor aligha felejtettem el. Ha találkozunk, el kell mesélnie az olasz nőket, hogy mifélék kuncsaftnak. Kézcsók és hódolat
Zoltánjuk

³⁵ Az International Refugee Organization segélyéhez Bözsi hajdani, budapesti rádiós kollégájának, Sztankovich Viktornak támogatásáról van szó. Cs. Szabóék a BBC-állás ügyében számíthattak volna még Sztankovichra.

³⁶ A szépségéről híres, arisztokrata származású Vajda Ödönné Csernovics Juditot rémhírterjesztés címén négy év börtönre ítélték. Kiszabadítása érdekében legjobb barátja, Bajor Gizi próbált lépéseket tenni Rákosihoz írott leveleivel. Átmenetileg kiszabadult ugyan, ám Bajor Gizi halála után visszakerült a börtönbe. 1956-ban, a forradalom bukása után disszidált. Lásd még VAJDA Miklós „*Drága jó Rákosi Máttyás!*” [Rádiójáték, 2006. július 22.]; Uő., *Anyakép amerikai keretben*, Bp., Magvető, 2009.